

Ewa Fogelzang-Adler

Działalność wydawnicza**Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (1939–1944)¹**

Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa (tzw. PLAN I) zaczęła działać w Warszawie od października 1939 r.² Była ona jednym z pierwszych ugrupowań konspiracyjnych Polski Podziemnej³. Założyła ją grupa studentów, przed wojną związanych z pismem „Orka na Ugorze”⁴. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że

¹ Artykuł stanowi próbę przedstawienia działalności wydawniczej dwóch organizacji konspiracyjnych – Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej I, która była jednym z pierwszych ugrupowań podziemnych oraz Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej II, jako swego rodzaju kontynuacji PLAN I. Organizacje te, związane ze strukturami Stronnictwa Demokratycznego, nie odegrały szczególnie znaczącej roli w życiu Polskiego Państwa Podziemnego. Jednak warto przypomnieć o zakresie prowadzonych przez nie prac, także wydawniczych, szczególnie w sytuacji, gdy w dotychczasowej literaturze przedmiotu przeznaczono na ich omówienie niewiele miejsca. Spośród niewielkiej ilości wspomnień, artykułów i opracowań (często prezentujących PLAN na tle innych kwestii) wymienić należy poniżej wskazane: J. Drewnowski, *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa*, „Zielony Sztandar” 1948, nr 7; idem, *Walka o nową Polskę. Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa. Październik 39 r. – styczeń 40 r.*, „Dziennik Ludowy” 1948, nr 28; J. Drewnowski, K. Koźniewski, *Pierwsza bitwa z gestapo. Wspomnienie o Polskiej Akcji Niepodległościowej (PLAN)*, Warszawa 1965; L.M. Bartelski, *Genealogia ocalonych. Szkice o latach 1939–1944*, Kraków 1963; B. Hillebrandt, *Młodzież Warszawy w walce z hitlerowskim okupantem*, Warszawa 1970; idem, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1973; K. Koźniewski, *Czerwony harcmistrz*, Warszawa 1971; H. Wosiński, *Stronnictwo Demokratyczne w latach II wojny światowej*, Warszawa 1980; *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym. Stronnictwo Demokratyczne w działaniu wczoraj i dziś*, Warszawa 1984; M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993; E. Ponczek, *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa w przyszłym kształcie ojczyzny*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1988, z. 4; E. Fogelzang-Adler, *Koncepcje ustrojowe Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (1939–1944)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace ekonomiczno-społeczne IX”, pod red. W. Wica, z. 208, Kraków 2000, s. 51–72.

² Decyzję o utworzeniu organizacji konspiracyjnej (jeszcze bez skonkretyzowanej nazwy) podjęto 15 października 1939 r. na spotkaniu kilkunastu byłych młodych współpracowników „Orki na Ugorze”. Odbyło się ono w mieszkaniu Jerzego Drewnowskiego, przy ulicy Konopczyńskiego 4. Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 14–29; J. Drewnowski, *PLAN*, „Nowa Kultura” 17.04.1957, nr 7.

³ Grupa ta miała genetyczne, programowe i personalne związki ze Stronnictwem Demokratycznym. Utrzymywano m.in. kontakty z niektórymi jego wybitnymi działaczami – inż. arch. Jerzym Makowieckim i płk. dr Stanisławem Więckowskim. Zob. np. H. Wosiński, op. cit., s. 25; *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym...*, s. 30.

⁴ „Orka na Ugorze” była pismem młodzieży uniwersyteckiej związanej z Klubem Demokratycznym w Warszawie. Ukazywała się od lutego 1938 r. do marca 1939 r. Pismo przestano wydawać na skutek konfiskat cenzury i z braku środków finansowych.

w większości była to młodzież, która pierwsze kroki w swej działalności politycznej stawiła w akademickich organizacjach – w Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej lub w Legionie Młodych, względnie w działającej w szkołach średnich „Straży Przedniej”, a następnie rozczarowana brakiem realizacji wysuwanych przez te organizacje haseł naprawy stosunków społecznych, stopniowo przechodziła do opozycji⁵.

Organizacja powstała z inicjatywy Jerzego Drewnowskiego (ps. „Stanisław”) – studenta ekonomii, byłego członka Sekcji Młodych Klubu Demokratycznego w Warszawie, sekretarza Sekcji Pracy Społecznej Komisji Organizacyjnej Stronnictwa Demokratycznego oraz Juliusza Dąbrowskiego (ps. „Bem”) – instruktora ZHP (harcmistra), byłego członka Zarządu Głównego Stronnictwa Demokratycznego⁶. Na temat związków PLAN z KIMB Kazimierz Koźniewski napisał:

W Warszawie, gdzie pierwsze konspiracje – może wbrew idealnym regułom, ale zgodnie z życiową praktyką – zawiązywały się głównie poprzez dawne, przedwojenne znajomości i zaufanie wyrastające na gruncie wcześniejszych wspólnot organizacyjnych i ideowych, młodzi z KIMB musieli się spotkać z młodymi z PLAN⁷.

Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa I składała się z kilku wydziałów: bojowego, szkolnego (młodych), teoretyczno-ideowego, propagandy⁸. Cele ugrupowania zostały zakreślone bardzo szeroko: prace organizacyjne, ideowo-polityczne, szkolenie wojskowe, prowadzenie akcji sabotażowych, bojowo-dywersyjnych, gromadzenie i przekazywanie broni, działalność prasowo-wydawnicza. Jak zaznaczył Lesław M. Bartelski – „obok pracy ideologicznej i koncepcyjnej także wydawanie doraźnie biuletynów radiowych i prasy podziemnej, obok działalności politycznej – myślało o akcji bezpośredniej, jak drukowanie i kolportaż ulotek, zbieranie broni, wy-

---

⁵ B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje...*, s. 44; idem, *Młodzież Warszawy...*, s. 81–82.

⁶ Członkowie PLAN wywodzili się ze środowiska publicystów i pisarzy skupionych wokół pisma „Orka na Ugorze” oraz działaczy Koła Instruktorów ZHP im. Mieczysława Bema. Grupa osób z KIMB przyłączyła się do prac podejmowanych przez PLAN w listopadzie 1939 r. Wśród znaczących postaci PLAN I poza Jerzym Drewnowskim (komendantem) i Juliuszem Dąbrowskim (zastępcą komendanta) należy wymienić: Gustawa Herlinga-Grudzińskiego (pierwszy szef sztabu), Kazimierza Kotta (ps. „Światowid”, „Dubiański”, szef wydziału bojowego), Jana Lipińskiego (początkowo kierował referatem ideowym), Jana Sterlinga (ps. „Himalaje”, szef wydziału propagandy), Zbigniewa Rawicza-Twaroga (ps. „Jacek”, szef sztabu po Gustawie Herlingu-Grudzińskim), Józefa Kotwicza (ps. „Józef”, szef wydziału wojskowego), Jana Strzeleckiego (ps. „Pyszny”, red. „Biuletynu Polskiego”), Kazimierza Koźniewskiego (ps. „Cietrzew”, kierował wydziałem młodych w pierwszych tygodniach istnienia organizacji), Jan Lewandowskiego (późniejszy szef wydziału młodych), Janusza Przedborskiego (ps. „Japon”, kierownik organizacyjny grupy KIMB). Zob. np. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit.

⁷ K. Koźniewski, op. cit., s. 163; J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 30–59.

⁸ K. Koźniewski podał, że „pierwszy intensywnie wykorzystywany tzw. lokal PLAN” znajdował się przy ulicy Złotej 55, w domu „pod kamuflującą firmą usług szklarskich”. K. Koźniewski, op. cit., s. 166. Inne lokale znajdowały się m.in. przy ul. Żurawiej 25, Okrężnej na Mokotowie, ul. Fałata, Nowym Świecie 48, Bielanych, Żoliborzu. Por. J. Drewnowski, *Walka o nową Polskę...*

wiad wojskowy itp.⁹ Znacznej ich części nie udało się zrealizować, gdyż w połowie stycznia 1940 r. nastąpiły wśród członków PLAN liczne aresztowania¹⁰. Większość aktywu aresztowano, część skierowano do więzień, a następnie zesłano do obozów koncentracyjnych lub rozstrzelano, co w efekcie spowodowało likwidację działalności. Miało to miejsce na skutek przeniknięcia do PLAN prowokatora. Do organizacji „prowadzonej z szerokim rozmachem i ambicją, ale też przy minimalnym zachowaniu ostrożności”, którą kierowali „młodzi, nie mający żadnych doświadczeń w tym zakresie” dostał się agent gestapo – Stanisław Izdebski¹¹.

W krótkim okresie działalności (październik 1939 r. – styczeń 1940 r.) Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa (PLAN I) wykazała się dużą aktywnością w wielu sferach prowadzonych działań. Nawiązano kontakty ze Związkiem Rewolucyjno-Niepodległościowym, utworzonym przez byłych działaczy Stronnictwa Demokratycznego w zgodzie z tradycją Klubu Demokratycznego. W perspektywie rozważano możliwość przekształcenia PLAN w organizację młodzieżową Związku Rewolucyjno-Niepodległościowego. Ze Służbą Zwycięstwu Polski współpracowano w zakresie wywiadu wojskowego oraz realizując zlecenia na prace drukarskie¹². Zajmowano się działalnością ideowo-wychowawczą, propagandowo-polityczną, prowadzono akcje dywersyjne z zakresu tzw. małego sabotażu (rozlepianie afiszy antyniemieckich, powielanie i podkładanie ulotek skierowanych przeciw okupantowi, używanie gazów łzawiących w miejscach publicznych itp.), wydawano własną prasę – „Biuletyn Polski” (10.1939–01.1940), „Polską Ludową” (01.1940) oraz inne publikacje, np. powielane lub drukowane plakaty, ulotki, nalepki, nielegalne książeczki wojskowe¹³.

⁹ L.M. Bartelski, op. cit., s. 22.

¹⁰ Aresztowano około 200 członków i osób zbliżonych do PLAN, m.in. Juliusza Dąbrowskiego, Kazimierza Kotta, Jana Lewandowskiego, Zbigniewa Rawicza-Twaroga, Karola i Andrzeja Drewnowskich, Wacława Koźniewskiego, Marię Brodacką, Helenę Wiernik-Dąbrowską, Natalię i Tomasza Emichów, Stefana Emicha. L.M. Bartelski i K. Koźniewski podali, że pierwsze aresztowania miały miejsce 14 stycznia 1940 r. B. Hillebrandt wymienił dwie daty – 14 i 18 stycznia 1940 r. Zob. L. Bartelski, op. cit., s. 24–25; K. Koźniewski, op. cit., s. 177; B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje...*, s. 50. W *Małym słowniku historii Polski* (m.in. wydanie II i IV) podano 15 stycznia 1940 r. jako datę „masowych aresztowań i rozbicia” PLAN. Por. *Mały słownik historii Polski*, wyd. II, Warszawa 1961, s. 165, *Mały słownik historii Polski*, wyd. IV, Warszawa 1967, s. 251. Inni badacze zaznaczyli, że Niemcy dokonali aresztowań aktywu PLAN w dniach 14–25 stycznia 1940 r. Zob. W. Borodziej, A. Chmielarz, A. Friszke, A.K. Kunert, *Polska podziemna 1939–1945*, Warszawa 1991, s. 372.

¹¹ L.M. Bartelski napisał – „Był nim szofer Izdebski, który z całą otwartością mówił o lokalach organizacyjnych (...). Wymieniał nazwiska i adresy osób nawet nie związanych z PLAN-em, do których jednak członkowie organizacji zgłaszali się z prośbą o pomoc. Wiedział wiele, aż nazbyt wiele, dlatego obciążał aresztowanych ile się dało. Nie krępował się wcale swą rolą agenta”. Zob. L.M. Bartelski, op. cit., s. 27–29.

¹² Pierwsze zamówienie dotyczyło druku nielegalnych książeczek wojskowych kategorii „D”, przeznaczonych dla oficerów i podoficerów pracujących w konspiracji.

¹³ Członkowie PLAN wspominali o tym, że w początkach działalności wydział bojowy powielił dwa numery pisma „Bojowiec”, które było jego biuletynem wewnętrznym. Zaznaczyli: „Numery te miały przyczynić się do rozwoju dzielnic wydziału bojowego, ale z rozsądnych względów konspiracyjnych zaprzestano tej edycji. Jeżeli «Bojowiec» miał być

„Biuletyn Polski” zaczął ukazywać się w Warszawie od końca października 1939 r.¹⁴ Pierwszy numer wydano w niewielkim nakładzie, w formie powielanej (jedna kartka zadrukowana dwustronnie)¹⁵. Zespół redagujący przyjął, że nie będzie to ulotka, lecz periodyk wydawany raz w tygodniu lub częściej¹⁶. Egzemplarze pisma nie zachowały się, ale o jego istnieniu świadczą relacje m.in. Jerzego Drewnowskiego i Kazimierza Koźniewskiego¹⁷. Odnotowali go także niektórzy badacze prasy konspiracyjnej – np. Hanna Lerska i Lucjan Dobroszycki¹⁸. Przygotowaniem i wydaniem pierwszego numeru zajmował się Jerzy Drewnowski, któremu pomagali – brat Andrzej i jego przyjaciel – Tadeusz Jędryka. Od numeru drugiego „Biuletyn Polski” redagował Jan Strzelecki (ps. „Pyszny”)¹⁹. W zespole redakcyjnym znaleźli się m.in.: Jerzy Drewnowski, Kazimierz Kott, Jan Lipiński, Juliusz Dąbrowski, Gustaw Herling-Grudziński, Cezary Szemley-Ketling²⁰. Początkowo przy pracach organizacyjnych i technicznych pomagali maturzyści z gimnazjum im. Stefana Batorego, harcerze 23 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej oraz (od numeru 5) zespół pod kierownictwem

---

charakterystycznie wewnętrznym pismem wydziału bojowego – zdradzałby jego istnienie, jeżeli niczym by się nie miał wyróżniać, był zbędny wobec istnienia «Biuletynu Polskiego». J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 130.

¹⁴ J. Drewnowski podał, że pierwszy numer „Biuletynu Polskiego” wydano w ciągu trzech dni po pierwszym zebraniu organizacyjnym. J. Drewnowski, *Walka o nową Polskę...*; J. Drewnowski, K. Koźniewski napisali – „21, 22, a może dopiero 23 października ukazał się pierwszy numer „Biuletynu Polskiego”. Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 72. K. Dunin-Wąsowicz zaznaczył, że „Biuletyn Polski” był wydawany od 21 października 1939 r. K. Dunin-Wąsowicz, *Warszawa w latach 1939–1945*, Warszawa 1984, s. 194. Por. także: L.M. Bartelski, op. cit., s. 21.

¹⁵ Był on powielany w mieszkaniu Zofii Hajkowicz-Brodzikowskiej. Nie ma zgody co do nakładu, w jakim ukazywał się „Biuletyn Polski”. J. Drewnowski wspominał o ilości 1000 sztuk, w przypadku numeru pierwszego, a w odniesieniu do następnych numerów o 3000–5000 sztuk. J. Drewnowski, *Walka o nową Polskę...* J. Drewnowski i K. Koźniewski stwierdzili, że nakład pierwszego numeru wynosił około 600–700 egzemplarzy, a każdy z „kierowniczej piątki” i jej współpracownicy rozprawdzili po około 30–50 odbitek. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 73.

¹⁶ J. Drewnowski stwierdził, że od 23 października 1939 r. do 13 stycznia 1940 r. ukazywał się on regularnie, co tydzień. J. Drewnowski, *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa...* Por. także: J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 73.

¹⁷ J. Drewnowski, *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa...*; idem, *Walka o nową Polskę...* J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 69–77.

¹⁸ H. Lerska, *Druki Polski Podziemnej i wydawnictwa powstańcze. Bibliografia*, „Kultura” (Paryż) 1949, nr 8; eadem, *Zaczątek bibliografii druków Polski Podziemnej pod okupacją 1939–1944*, „Kultura” (Paryż) 1949, nr 15; L. Dobroszycki, *Zaginiona prasa konspiracyjna z lat 1939–1945*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945”, t. VII, 1963. Por. również: J. Jarowiecki, E. Wójcik, G. Wrona, *Bibliografia opracowań prasy ukazującej się w Polsce w latach 1939–1945*, cz. 1: *Publikacje z lat 1944–1981*, Kraków 1992, poz. 737, 738, s. 117; cz. 2: *Publikacje z lat 1981–1997*, Kraków 1999, poz. 418, 419, s. 79.

¹⁹ Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 74–75; B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 45.

²⁰ L. Dobroszycki wymienił także Zofię Brodzikowską. Zob. L. Dobroszycki, op. cit., s. 177. Por. także: J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 69–75.

Jana Lewandowskiego (ps. „Dydek”, „Krzyżanowski”)²¹. W „Biuletynie Polskim” zamieszczono deklarację ideową Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej. Cechował ją radykalizm haseł prezentowanej wizji ustroju społeczno-politycznego i ekonomicznego powojennej Polski, zgodnej z założeniami programowymi KIMB. Następnie deklarację opublikowano w „Polsce Ludowej”. Głoszono w niej:

1. Pierwszym celem naszym jest Niepodległość Polski.
2. Drugim celem jest wychowanie Nowego Człowieka w Polsce. Cechami jego muszą być: braterstwo dla każdego innego człowieka, poświęcenie dla dobra ogólnego, wysoka godność życia, sprawność i posłuszeństwo w pracy.
3. Trzecim celem to walka, a potem praca dla Polski Ludowej:
  - a) Polska Ludowa powinna współpracować z bratnimi narodami w Stanach Zjednoczonych Europy Środkowej.
  - b) PLAN postanawia nie spocząć, dopóki głód i nędza nie zostaną pokonane, a człowiek pracy nie stanie się legalnym rządcą w państwie.
  - c) Musi być stanowczo i natychmiast przeprowadzona pełna reforma rolna, a warsztaty pracy muszą się stać spółdzielniami pracy ich pracowników.
  - d) Praca Polaków w nowo powstałym państwie, albo w Nowych Stanach Zjednoczonych, musi być intensywna, a służyć ma dwóm celom:
    1. podniesieniu ogólnej kultury,
    2. planowej i racjonalnej gospodarce siłami ludzi i bogactwami natury – tak, by wszystkim ludziom było jak najlepiej²².

Dokument kończyło hasło: „Wytrwamy i Wygramy” oraz podpis – PLAN, które zamykały prezentację dwóch podstawowych celów organizacji, tzn. odzyskania niezależnego bytu wyzwolonego państwa oraz określenia stosunku do pookupacyjnej rzeczywistości. Deklarację ideową PLAN Bogdan Hillebrandt ocenił następująco: „Nie był to konsekwentnie rewolucyjny program, wskazywał jedynie na dobre intencje jego autorów w kierunku pewnych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych, niemniej jednak określał oblicze organizacji, umiejscawiając ją na lewej stronie rodzącego się podziemia”²³.

W relacjach działaczy PLAN znajduje się nieco informacji dotyczących kolportażu „Biuletynu Polskiego” oraz planów związanych z nim, w odniesieniu do innych wydawnictw. Kazimierz Koźniewski kierował kolportażem opartym na „systemie piątkowym” wydziału bojowego, propagandy i młodzieży. Przedstawiciele poszcze-

²¹ Pierwszy powielacz podarowała PLAN dr Halina Gnoińska. Drugi został wyniesiony z byłego lokalu drużyny harcerskiej – 16 WDH przy gimnazjum im. S. Staszica. Papier powielaczowy zaś wyniesiono z przedwojennego pomieszczenia Głównej Kwatery Harcerzy. W początkach listopada oprócz dwóch ręcznych powielaczy dysponowano także powielaczem mechanicznym.

²² *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa*, „Polska Ludowa”, 01.1940, nr 1, s. 1 (nie-num.). We wspomnieniach J. Drewnowski i K. Koźniewski podali, że punkt 1 deklaracji brzmiał: „Pierwszym celem naszym jest Niepodległa Polska”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 64.

²³ B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 45. J. Drewnowski i K. Koźniewski stwierdzili: „Nader młodzieńcza była ta deklaracja. Miejscami wręcz dziecinna. Pomieszane w niej było wszystko razem. Całe pochodzenie polityczne, wszystkie ideowe perypetie naszej „orkowej” grupy można odcyfrować z tego króciutkiego tekstu”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 65.

gólnych „piątek” zabierali paczki z punktów kolportażowych znajdujących się m.in. w sklepach – przy ulicy Marszałkowskiej, Mazowieckiej, Siennej. Przez Jana Sterlinga (szefa propagandy) opracowane zostały trasy w województwie warszawskim, po których pismo miało być rozwożone rowerami, pod pretekstem robienia zakupów. Jerzy Drewnowski napisał: „Akcja ta rozpoczęta dopiero w grudniu nie rozwinęła się szerzej. [...] PLAN z początkiem stycznia był gotów do szerokiej akcji propagandowej. «Biuletyn Polski» i wszystkie inne wydawnictwa miały być rozwożone [...] do różnych miast i wsi Generalnego Gubernatorstwa”²⁴.

Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa, dzięki pomocy SZP, otrzymała subwencję na zorganizowanie nielegalnej drukarni²⁵. Dlatego w styczniu 1940 r. zaczęto wydawać nowe, tym razem drukowane pismo. „Biuletyn Polski” został przekształcony w „Polskę Ludową”, która nosiła podtytuł – Organ młodzieży demokratycznej PLAN²⁶. Tygodnik był redagowany przez Juliusza Dąbrowskiego, Jerzego Drewnowskiego i Jana Strzeleckiego. Do czasu dekonspiracji zdążył ukazać się tylko jeden numer („trzy luźne kartki, spięte zszywaczem, sześć stron”), wydany drukiem, w formacie 20x14,5 cm²⁷. Lesław M. Bartelski zaznaczył:

PLAN-owcy przystąpili do wydania pierwszego numeru swego pisma [...]. Składał je, oczywiście ręcznie, drukarz, odbijał zaś na pedale syn administratora majątku [...], z którym współdziałała cała rodzina. Trzeba było ruszyć dziewięć tysięcy razy nogą, aby odbić cały nakład liczący 1500 egzemplarzy. Po „Polskę Ludową” zgłosili się wysłannicy szefa kolportażu Cietrzewia, pod tym pseudonimem krył się młody publicysta Kazimierz Koźniewski. Redakcja, w której skład wchodził Drewnowski, Dąbrowski oraz Strzelecki, przygotowywała drugi numer; maszyna nie próżnowała, odbijano na niej komunikaty radiowe²⁸.

---

²⁴ J. Drewnowski, *Walka o nową Polskę...* Ustalono, że PLAN do końca 1939 r. będzie funkcjonował w Warszawie i najbliższych okolicach, a od początku 1940 r. rozszerzy działalność na inne ośrodki Generalnego Gubernatorstwa.

²⁵ Na ten temat L.M. Bartelski napisał: „Poważnym problemem stała się sprawa zdobycia drukarni, bez której, jak wiadomo, nie mogła się obyć żadna poważniejsza organizacja podziemna. Pieniądze dał mjr Malczewski (Thun), zakupił zaś Jan Sterling od właściciela Żyda na fałszywe dowody. Nie bez trudu ulokowano zakupiony pedał w majątku „agrilowskim” pod Ożarowem”. L.M. Bartelski, op. cit., s. 24. Zob. także H. Wosiński, op. cit., s. 18–19.

²⁶ W *Centralnym katalogu polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945* informacje o piśmie podano w poz. 633. *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, opracowany przez L. Dobroszyckiego przy współudziale W. Kiedrzyńskiej pod kierownictwem naukowym S. Płoskiego, Warszawa 1962, s. 165. Zob. także: W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, *Polska prasa konspiracyjna 1939–1945. Prasa Powstania Warszawskiego 1944. Katalog*, Warszawa 1979, poz. 557, s. 114; J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, *Polska prasa konspiracyjna (1939–1945) i Powstania Warszawskiego w zbiorach Biblioteki Narodowej. Katalog*, Warszawa 1984, poz. 438, s. 127. Pierwszy numer „Polski Ludowej” ukazał się 6 stycznia. Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 169. L.M. Bartelski, op. cit., s. 24.

²⁷ Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 170. Inny format – 16 x 21 cm wymieniony został przez W. Mroczkowskiego, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 114. Drugi numer „Polski Ludowej” został złożony do druku. Miał być wydany 15 stycznia 1940 r., ale nie zdążył ukazać się przed dekonspiracją organizacji.

²⁸ L.M. Bartelski, op. cit., s. 24. Por. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 170–171.

Ze względu na „braki w organizacji kolportażu” – jak wspominali członkowie kierownictwa PLAN – „[...] część nakładu nie zdążyła być rozprowadzona i przepała w naszej katastrofie”²⁹.

Pierwszy numer „Polski Ludowej” oznaczono datą – „styczeń 1940 r.”, nie podano dnia wydania (pod tytułem umieszczono hasło: „Polacy – wojna jeszcze nie ukończona!”). Zawierał on powtórnie przedrukowaną deklarację ideową Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej oraz dwa artykuły – artykuł wstępny (niepodpisany) autorstwa Juliusza Dąbrowskiego, zatytułowany *Polska Ludowa* i artykuł (niepodpisany) autorstwa Jerzego Drewnowskiego – *Związek Wolnych Narodów*. Oprócz nich zamieszczono przegląd wiadomości radiowych i *Wskazania na dziś*. Juliusz Dąbrowski – jako autor wypowiedzi programowej (umieszczonej tuż po deklaracji, na stronie pierwszej) – wyjaśniał dlaczego „niepodległa Polska będzie ludowa”. Wskazując na związek zachodzący pomiędzy walką o niepodległość i dążeniem do przeprowadzenia radykalnych reform społecznych, zaznaczył: „Bo wywalczy ją nie kto inny jak lud – chłop, robotnik, inteligent pracujący. Lud, który w ostatnich zmaganiach nie zawiódł [...]. Polska będzie ludowa, bo inną być nie może, gdyż nie utrzymałaby się [...] tak jak nie utrzymała się ta, która doznała kłęski” i dalej – „Jest wielką szansą naszej walki o wolność ta wspaniała świadomość wszystkich Polaków, że nie ma przebudowy społecznej bez niepodległości, że nie ma niepodległości bez radykalnej przebudowy społecznej”³⁰. Treść deklaracji ideowej PLAN uzupełniał także artykuł Jerzego Drewnowskiego (opublikowany na stronie drugiej i trzeciej), będący komentarzem do jej trzeciego punktu. Znalazło się w nim uzasadnienie potrzeby utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy Środkowej, jako wspólnoty narodów, mogących ochronić swą suwerenność i rozwijać się, w sposób niezależny od ingerencji państw zachodnich i wschodnich. Na kolejnych stronach „Polski Ludowej” (od strony trzeciej) zamieszczone zostały *Wiadomości radiowe* i *Ostatnie wiadomości radiowe*³¹. Numer kończyły *Wskazania na dziś* (strona szósta), w których przypomniano:

1. Pierwszym wskazaniem na dziś jest: oczy, uszy i rozum – otwarte, usta zaś zamknięte.
2. Ostrzega się, że Niemcy [...] mogą wystawiać legitymacje mające pozory wiarygodnych. [...] nie wszyscy legitymujący się polskimi dowodami osobistymi są godni zaufania – mogą to być podstawieni szpiegowie.
3. W najbliższym czasie ogłoszona zostanie rejestracja bezrobotnych w celu zatrudnienia ich na robotach w głębi Niemiec. Robotnicy polscy umieszczeni będą w Niemczech w miejscowościach najbardziej narażonych na bombardowanie [...].
4. [...] żadnych zabaw i zebrań! Nawet na chwilowym komentarzu tańczyć i bawić się nie wolno.

²⁹ J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 170. Zob. także: J. Drewnowski, *Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa...*; idem, *Walka o nową Polskę...*

³⁰ *Polska Ludowa*, „Polska Ludowa”, nr 1, s. 1 (nienum.). Zob. także: J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 172–174.

³¹ Nasłuch radiowy prowadzono w wydziale propagandy. Zajmowała się nim tzw. „piątka radiowa”.

5. Przypominamy wszystkim dobrem Polakom, by zachowali swą godność oraz surowość wobec najeźdźcy. Na przykład nie powinniśmy udzielać żadnej pomocy ani informacji współczesnym wandalom – Niemcom³².

Działacze PLAN I byli jednymi z prekursorów tzw. małego sabotażu³³. Pierwszą akcją tego typu (była to tzw. „akcja nalepkowa”) przeprowadzili 3 listopada 1939 r. Na rozlepionych przy głównych ulicach Warszawy afiszach z treścią proklamacji Generalnego Gubernatorstwa naklejono kartki o kształcie podłużnym, zawierające napis: „Komendant Piłsudski powiedziałyby: «A my was w d... mamy»”³⁴. Inicjatorem akcji oraz autorem tekstu był Kazimierz Kott. Pracami kierował Kazimierz Kott i Jerzy Drewnowski, którym pomagali m.in. harcerze z 23 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej. Lesław M. Bartelski wspominał, że nalepki „wybite na ręcznej drukarce rozlepiono głównie w śródmieściu Warszawy, na ogłoszeniach niemieckich, często na afiszach o proklamacji Generalnej Guberni, zaklejając nimi podpis dr Franka”³⁵. Parę tygodni później członkowie wydziału bojowego PLAN podłożyli na klatkach schodowych kilka tysięcy ulotek. Apelowano w nich o zajmowanie właściwej postawy w stosunkach z Niemcami. Wskazywano na to, iż w kontaktach z nimi należy zachować godność, przystojącą członkom narodu polskiego, pamiętając o tym, że Niemcy są wrogami Polaków³⁶. W grudniu 1939 r. przeprowadzono także drugą „akcję nalepkową”. Wzorując się na ulotkach bydgoskich i toruńskich, rozklejono nalepki informujące Polki, które utrzymywały stosunki z Niemcami, że w domach publicznych są jeszcze wolne miejsca³⁷. Zaś w grudniu 1939 r., w kinie „Napoleon”, grupa kierowana przez Jana Błońskiego rozpyliła

³² *Wskazania na dziś*, „Polska Ludowa”, 01.1940, s. 6.

³³ J. Drewnowski, K. Koźniewski, uznali, że „chronologicznie była to pierwsza akcja „małego sabotażu”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 96.

³⁴ Zob. B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 46; L. Landau pod datą 3 listopada 1939 r. zanotował: „Opór moralny, który uprzednio ujawnił się w zdzieraniu antyangielskich plakatów, dziś ukazał się w nowej reakcji: proklamacje generalnego – gubernatora porozlepiane na murach zaopatrzone dziś zostały w karteczki treści następującej: Komendant Piłsudski powiedziałyby: «A my was w d... mamy». Na całej ulicy Marszałkowskiej większość proklamacji ma naklejone te karteczki, nad których zrywaniem Niemcy dopiero będą się musieli mozolić”. L. Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, t. 1: *wrzesień 1939–listopad 1940*, Warszawa 1962, s. 54.

³⁵ L.M. Bartelski, op. cit., s. 23. J. Drewnowski, K. Koźniewski, podali: „Piątki wydziału bojowego PLAN-u wybiły tysiące karteczek z napisem [...]”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 95. Zob. także: L.M. Bartelski, *Walcząca Warszawa*, Warszawa 1968.

³⁶ B. Hillebrandt napisał, że treść ulotki brzmiała: „Kobiety Polki utrzymujące stosunki z Niemcami zawiadamia się, że miejsca w domach publicznych są jeszcze wolne”. B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 47; Por. także: L.M. Bartelski, *Genealogia ocalonych...*, s. 23. W. Chojnacki podał następującą treść ulotki: „Kobiety chodzące z Niemcami zawiadamia się, że miejsca w domach publicznych są jeszcze wolne”. W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych i ulotnych druków konspiracyjnych wydanych na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, Warszawa 2005, poz. 2213, s. 424.

³⁷ Z relacji J. Drewnowskiego, K. Koźniewskiego wynika, że tym razem nalepek było więcej niż poprzednio. Wyjaśnili oni także: „W spontanicznym, choć naiwnym odruchu pasji „Niemcy” pisaliśmy wtedy przez małe „n”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 125.

w trakcie wyświetlania filmu gaz łzawiący³⁸. Spowodowało to duże zaniepokojenie widowni, wśród której znalazło się wielu Niemców: „oficerowie i żołnierze niemieccy musieli uciekać z sali na plac Trzech Krzyży, gdzie stali mali chłopcy robiący sztuczny tłok”³⁹. W restauracji „Adria” przeprowadzono akcję, skierowaną przeciw Polakom uczęszczającym do lokali rozrywkowych⁴⁰. Użyto proszku powodującego torsje, a przed wejściem rozrzucono ulotki, na których znajdował się napis: „Nawet na chwilowym cmentarzu Polski bawić się nie wolno”⁴¹. Akcją kierował Kazimierz Kott.

Dynamiczny rozwój Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej I, jej szerokie spektrum działań i brak doświadczenia w pracy podziemnej spowodowały w połowie stycznia 1940 r. rozbitcie organizacji, co wiązało się z wieloma aresztowaniami, prześladowaniami oraz śmiercią konspiratorów, ich rodzin i przyjaciół. Po kilku miesiącach część osób, która uniknęła aresztowań, ponownie zaczęła nawiązywać kontakty podejmując współpracę z nowymi członkami przyszłej organizacji. Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa II, która także powstała na bazie związków z SD, zachowała nazwę swojej poprzedniczki, ale pod pewnymi względami różniła się od niej⁴². Początkowo utrzymywała ona charakter młodzieżowy, później „przekształciła się w grupę polityczną opierającą się na środowiskach znajdujących się pod wpływami SD”⁴³. Bogdan Hillebrandt zaznaczył –

³⁸ Wydział bojowy PLAN posiadał własne laboratorium chemiczne.

³⁹ L.M. Bartelski, *Genealogia ocalonych...*, s. 23. O niezwykle żywiołowym rozwoju PLAN K. Koźniewski napisał: „Listopad, grudzień, początek stycznia PLAN [...] już przygotowywał pierwsze akcje sabotażowe, już organizował zamach na zdrajcę – aktora Igo Syma. Po pierwszej serii nalepkowej przeprowadził drugą – kolportaż ulotek potępiających kobiety utrzymujące stosunki z okupantami. Z Kieleckiego Dąbrowski zorganizował tajny przewóz broni zakopanej tam we wrześniu. Pod Sochaczewem przecięto kable międzymiastowej komunikacji telefonicznej”. K. Koźniewski, op. cit., s. 167.

⁴⁰ L.M. Bartelski zaznaczył, że akcja ta, która miała być przeprowadzona na Sylwestra została przełożona na 6 stycznia 1940 r., „z powodu nie przygotowania na czas proszku o drażniącym zapachu”. L.M. Bartelski, op. cit., s. 23; K. Dunin-Wąsowicz napisał, że akcja w restauracji „Adria” odbyła się 31 grudnia 1939 r. i użyto w niej „gazu o silnie drażniącym zapachu”. K. Dunin-Wąsowicz, op. cit., s. 194.

⁴¹ Zob. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 128–129; B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 47.

⁴² Na temat Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej II w literaturze przedmiotu znajduje się bardzo mało, czasami niedokładnych lub nawet sprzecznych informacji. W. Borodziej, A. Chmielarz, A. Friszke, A.K. Kunert podali, że PLAN II utworzono w marcu 1940 r. *Polska podziemna 1939–1945...*, s. 372. Taka sama data (koniec marca 1940 r.) umieszczona została w *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym*, s. 31. B. Hillebrandt stwierdził, że „część pozostałych na wolności członków jesienią 1940 r. ponownie zaczęła nawiązywać między sobą kontakty”. B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 50. H. Wosiński także zaznaczył, że „na jesieni 1940 r. część ocalonych przed falą aresztowań członków PLAN-u zaczęła się ponownie kontaktować, w celu wznowienia działalności. H. Wosiński, op. cit., s. 18. Według K. Przybysza „organizacja wznowiła działalność w 1941 r. jako tzw. PLAN II”. K. Przybysz, *Polska myśl polityczna 1939–1945. Zarys problematyki*, Warszawa 2000, s. 32–33.

⁴³ Zob. np. H. Wosiński, op. cit., s. 29; K. Przybysz, op. cit., Warszawa 2000, s. 32–33. J. Dąbrowski i K. Koźniewski zaakcentowali: „W PLANIE II nie znalazł się [...] ani jeden

odbudowana organizacja, poza zachowaniem nazwy, nie miała wiele wspólnego z PLAN, powstałym w październiku 1939 r. Znalazły się poza nią osoby z grupy „Orki na Ugorze”, którym udało się ująć przed aresztowaniem, zaś kimbowcy w niedługim czasie po styczniowej katastrofie podjęli podziemną działalność w ramach Szarych Szeregów. Organizacja zatraciła swój młodzieżowy charakter. Stała się grupą polityczną, działającą po części na bazie przedwojennych kontaktów i wpływów Stronnictwa Demokratycznego, o stanie liczebnym znacznie skromniejszym niż jej poprzedniczka⁴⁴.

W *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym* podano, że w Zarządzie PLAN II znaleźli się m.in.: Wacław Barcikowski (ps. „Kartuz”, wybitny przedwojenny działacz demokratyczny) jako przewodniczący, Jan Nepomucen Miller, Henryk Borucki (ps. „Czarny”), Jandziński (redaktor pisma „Rzeczpospolita Ludowa”), Feliks Wisenberg-Sewer, Cezary Szemley-Ketling (ps. „Arpad”), Stanisław Janusz (sekretarz i komendant wojskowy PLAN), B. Kwiatkowski (zastępca komendanta wojskowego)⁴⁵. We wrześniu 1941 r. organizacja podporządkowała się ZWZ-AK, a w 1943 r. jej oddziały wojskowe przystąpiły do PAL. W listopadzie 1943 r. Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa II weszła do Naczelnego Komitetu Ludowego Zjednoczonych Stronnictw Demokratycznych i Socjalistycznych, a w lutym 1944 r. do Centralizacji Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych⁴⁶. Cezary Szemley-Ketling kierował pomocą udzielaną Żydom walczącym w warszawskim getto. Organami prasowymi PLAN II były „Rzeczpospolita” (01.1941–07.1943) i „Rzeczpospolita Ludowa” (od nr 1 z 1944 r. zm. tyt. „Rzeczpospolitej”)⁴⁷.

---

z czołowych, aktywnych – a ocalałych uczestników PLAN-u naszego, nikt z grupy «Orki na Ugorze», nikt z KIMB-u. Dlatego słuszne wydaje się rozróżnienie liczbą porządkową obu tych organizacji”. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 215.

⁴⁴ O kilku tysiącach „młodzieży z Warszawy i okolic skupionych pod hasłem walki o niepodległość i demokratyczne reformy społeczne” wspomniano w *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym*, s. 30. J. Drewnowski i K. Koźniewski podali, że PLAN I posiadała 1000 członków. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 89. B. Hillebrandt uznał, że „liczba ta wydaje się poważnie zawyżona”. B. Hillebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe...*, s. 46. K. Dunin-Wąsowicz był zdania, że PLAN I „w sumie liczyła kilkuset członków, głównie młodzieży studenckiej, szkolnej i harcerskiej”. K. Dunin-Wąsowicz, op. cit., s. 194.

⁴⁵ *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym*, s. 30–31. Zaznaczono, że później dokooptowano do niego działacza ludowego – Antoniego Langerę, nie ujawniając jednak kiedy został powołany wskazany zarząd i jakie następnie zachodziły w nim zmiany. J. Drewnowski i K. Koźniewski napisali, że w zarządzie PLAN II znajdowali się: Wacław Barcikowski, inż. arch. Romuald Miller, Feliks Wiesenberg, Cezary Kettling. J. Drewnowski, K. Koźniewski, op. cit., s. 216. W *Małym słowniku historii Polski* zaznaczono, że PLAN II kierowana była przez Wacława Barcikowskiego i Romualda Millera. *Mały słownik historii Polski*, wyd. II, s. 165. Należy przypomnieć, że Romuald Miller stał na czele Stronnictwa Polskiej Demokracji.

⁴⁶ 20 listopada 1943 r. utworzony został Naczelny Komitet Ludowy Zjednoczonych Stronnictw Demokratycznych i Socjalistycznych, w którego skład weszły: Komenda Obrońców Polski, Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa II, Polskie Stronnictwo Demokratyczne i Robotnicza Partia Polskich Socjalistów. W. Barcikowski, dotychczasowy przewodniczący PLAN II, został przewodniczącym NKL. 7 lutego 1944 r. powstała Centralizacja Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych, której podstawą stały się ugrupowania założycielskie NKL ZSDiS oraz Patriotyczny Front Lewicy Polskiej.

⁴⁷ Za: J. Jarowiecki, E. Wójcik, *Polska prasa konspiracyjna (1939–1945) i Powstania Warszawskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, Katalog*, Kraków 1993, s. 91. W katalogu

„Rzeczpospolita”, nosząca podtytuł: Organ Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej, zaczęła ukazywać się w Warszawie od stycznia 1941 r.⁴⁸ Redagował ją Mieczysław Krzepkowski⁴⁹. W katalogach prasy konspiracyjnej znalazły się informacje o tym, że wydawano ją jako miesięcznik, dwutygodnik, nieregularnie⁵⁰. Pismo miało format: 18x12 cm, 15x11 cm, 21,5x15,5 cm⁵¹. Kontynuacją jego była „Rzeczpospolita Ludowa. Organ Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej”⁵². W *Centralnym katalogu polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945* zaznaczono, że pismo ukazywało się w Warszawie od sierpnia 1943r. do czerwca 1944 r.⁵³ Wydawano je drukiem, jako miesięcznik, nieregularnie, w formacie 22x16 cm. W. Mroczkowski i H. Nowosad-Łaptiew podali, że „Rzeczpospolitą Ludową” redagował Jan Nepomucen Miller⁵⁴. Zachowane numery „Rzeczpospolitej” i „Rzeczpospolitej Ludowej” (8–10-stronicowe) świadczą o tym, że na treść ich składała się zróżnicowana merytorycznie problematyka. Łamy pism częściowo wypełniały bieżące informacje o: działaniach wojennych, frontach walki z okupantem niemieckim i „państwami osi” (przegląd prasy „państw osi”), sytuacji państw alianckich, przejawach konsolidacji państw w Europie Środkowej, nastrojach i postawach społeczeństwa

---

– *Polska prasa konspiracyjna (1939–1945) i Powstania Warszawskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej* podano, że zmiana tytułu na „Rzeczpospolita Ludowa” nastąpiła od 1943 r. nr 1. Zob. J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., s. 148.

⁴⁸ J. Jarowiecki i E. Wójcik podali, że „Rzeczpospolita” ukazywała się do lipca 1943 r. (01.1941–07.1943): „Od 1944, nr 1 zm. tyt.: Rzeczpospolita Ludowa. Organ Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej”. J. Jarowiecki, E. Wójcik, *Polska prasa konspiracyjna (1939–1945) i Powstania Warszawskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, s. 91. Na styczeń 1941 – lipiec 1943, jako okres ukazywania się „Rzeczpospolitej”, wskazali także W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 138. W *Centralnym Katalogu polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, s. 198, wymieniono – jako cezury czasowe „Rzeczpospolitej Ludowej” – 08.1943–06.1944. Takie samo zdanie na ten temat wyrazili W. Mroczkowski i H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 193, którzy wskazali, że pismo redagował Jan Nepomucen Miller.

⁴⁹ Zob. *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, poz. 769, s. 197–198; W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., poz. 676, s. 138; J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., poz. 515, s. 148. J. Jarowiecki i E. Wójcik zanotowali – „podtytuł: Organ Ludowej Akcji Niepodległościowej, wydawca: Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa”. J. Jarowiecki, E. Wójcik, *Polska prasa konspiracyjna (1939–1945) i Powstania Warszawskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Katalog*, poz. 324, s. 91.

⁵⁰ *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, s. 197 – „miesięcznik, nieregularnie”; J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., s. 148 – „dwutygodnik, miesięcznik”; W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 138 – „dwutygodnik”; J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., s. 91 – „dwutygodnik”.

⁵¹ Zob. J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., s. 91. Takie same dane podali W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 138. Formaty 17,5x11,5 cm oraz 21,5x15 cm wymienili J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., s. 148.

⁵² Por. J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., poz. 324, s. 91.

⁵³ *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, s. 198. Zob. także: W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 139; J. Jarowiecki, E. Wójcik podali – „Od 1944 nr 1 zm. tyt.: Rzeczpospolita Ludowa. Organ Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej”. J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., s. 91.

⁵⁴ W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 139.

polskiego, próbach oceny polskiego podziemnego życia politycznego⁵⁵. Oprócz nich sporo miejsca przeznaczono na rozważania teoretyczno-programowe, dotyczące m.in.: celów jakie stawiała sobie Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa, stosunku do idei komunistycznej, Kominternu i ZSRR, związków zachodzących pomiędzy demokracją a socjalizmem, charakteru okupacyjnej emigracji polskiej⁵⁶. Zamieszczano także m.in. fragmenty przemówień przedstawicieli rządu polskiego na emigracji, rozkazy organizacyjne PLAN, komunikaty CKL⁵⁷.

Grupa „Jerzyki”, następnie PLAN, w latach 1941–1942 w Warszawie wydawała dziennik (ukazujący się kilka razy w tygodniu), pt. „Z Dnia na Dzień”⁵⁸. Nosił on podtytuł: Wydawnictwo PLAN. Był powielany w formacie 34x21 cm i 29,5x21 cm⁵⁹. Pismo miało charakter informacyjny. Zamieszczono w nim informacje, m.in. o porażkach Niemców i sukcesach państw sprzymierzonych na różnych frontach walki, problemach wojenno-okupacyjnych Polaków, sytuacji politycznej w polskim podziemiu, działaniach rządu polskiego na emigracji, sprawach polskich na arenie międzynarodowej⁶⁰. Czasami drukowano artykuły okolicznościowe oraz przeglądy prasy „państw osi”⁶¹. W skład zespołu redakcyjnego wchodził: Krystyna i Andrzej Kobyłeccy, Walentyna Wygonowska, Jerzy Downarowicz, Nina Potomska⁶². Organizacją „Jerzyki”, zrzeszającą młodych chłopców, głównie pochodzenia ro-

---

⁵⁵ Zob. np. *Front wschodni, Walki w Afryce*, „Rzeczpospolita” 30.01.1942, nr 1(10), s. 7; *Front wschodni, Front zachodni*, ibidem, 01.1943, nr 1(20), s. 10; *Baczność demokracjo*, ibidem, nr 1(10), s. 1–3; *Unia polsko-czeska*, ibidem, *Tertium non Datur*, ibidem, 03.03.1942, nr 4(13), s. 2–6; *Przegląd prasy państw osi*, ibidem, nr 1(10), s. 8.

⁵⁶ Zob. m.in.: *Nasz stosunek do Rosji Sowieckiej*, ibidem, nr 1(20), s. 3–9; *Groza bolszewizmu*, ibidem, 03.1943, nr 2(21), s. 5–8; *Demokracja i socjalizm*, „Rzeczpospolita Ludowa” 06.1944, nr 4(29), s. 3–5; *Poezja na emigracji*, ibidem, s. 5–8.

⁵⁷ Zob. np. *Przemówienie ministra Stańczyka*, „Rzeczpospolita” 30.01.1942, nr 1(10), s. 3–6; *Rozkaz organizacyjny nr 1*, ibidem, nr 1(20), s. 1–3; *Komunikat C.K.L.*, „Rzeczpospolita Ludowa”, ibidem, s. 8.

⁵⁸ *Centralny Katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, op. cit., poz. 1030, s. 259; W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., poz. 918, s. 189; J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., poz. 670, s. 190; J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., poz. 430, s. 119. J. Jarowiecki, E. Wójcik podali, że pismo (ukazujące się w latach 1941–1942) od maja 1942 r. posiadało podtytuł – Wyd[awnictwo] PLAN. Autorzy *Centralnego Katalogu polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit. oraz J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit. zaznaczyli, iż „Z Dnia na Dzień” wydawany był w latach 1941–1942.

⁵⁹ Zob. W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 189; J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., s. 119. O formacie 35,5x22,5 cm wspomnieli J. Cieślakiewicz, H. Falkowska, A. Paczkowski, op. cit., s. 190.

⁶⁰ Zob. np. *Z dnia. IV rok wojny*, „Z Dnia na Dzień” 31.08.1942, nr 79(369), s. 1; *Marsz niemiecki na Kaukazie zatrzymany*, ibidem, 01.09.1942, nr 81(371), s. 2; *Golgota martyrologii polskiej*, ibidem.

⁶¹ *Dzień walki*, ibidem, nr 81(371), s. 1; *Warszawa – miasto bohaterskiej walki*, ibidem; *Prasa „osi” mówi, że...*, ibidem.

⁶² Zob. J. Jarowiecki, E. Wójcik, op. cit., s. 119; W. Mroczkowski, H. Nowosad-Łaptiew, op. cit., s. 189. Tutaj podano, że w skład redakcji wchodziła m.in. Walentyna Wygonowska.

botniczo-rzemieślniczego, kierował Cezary Ketling-Szemley⁶³. Krystyna Wigura napisała:

W Stronnictwie mówiło się o nich „nasza młodzież”. W gruncie rzeczy deklarowali bardziej lewicowy program i hołdowali bardziej radykalnym metodom działania. Nie przypadkowo też przejęły nazwę po pierwszej rewolucyjnej organizacji młodzieżowej rozbitej przez Gestapo w pierwszym okresie okupacji: PLAN, czyli Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa⁶⁴.

Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa II wydała trzy zwarte druki konspiracyjne: *Projekt ustroju państwa* (Warszawa 1942), *Formy zestroju społecznego* (Warszawa 1943) i *Ruchy społeczno-polityczne XIX i XX wieku* (Warszawa 1943).

W Warszawie, w marcu 1942 r., nakładem Wydawnictwa Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej P.L.A.N. ukazał się *Projekt ustroju państwa*⁶⁵. W nocie *Od wydawnictwa* zaznaczono, że nie został on przez organizację autoryzowany (opracowała go w latach 1940–1941 osoba związana z ugrupowaniem). Wyjaśniano, że choć nie stanowi „pełnego odbicia myśli ideowo-programowej” PLAN, to „bodźcem skłaniającym do wydania jego” było przekonanie, że jest on „cennym i pożądanym dzisiaj elementem rozwoju polskiej myśli demokratyczno-postępowej” oraz odpowiada członkom ugrupowania „swym klimatem światopoglądowym”⁶⁶. Dokument, liczący 38 stron, wydano drukiem w formacie 17,5x12,5 cm. W dwóch wyodrębnionych częściach zawarte zostały rozważania na temat federacji środkowoeuropejskiej (tzw. Unii Stanów Środkowej Europy) oraz systemu politycznego i ekonomicznego powojennej Polski⁶⁷. W zakresie problematyki odnoszącej się do USSE skoncentrowano się na możliwościach i celach zawarcia związku państw, jego składzie, liczebności, strukturze, kompetencjach oraz funkcjach organów władzy⁶⁸. W uwagach dotyczących ustroju państwa wydzielono część opisującą kwestie związane z systemem politycznym. Obejmowały one m.in. problematykę: obywatelstwa polskiego, wolności, praw i obowiązków obywateli, organizacji i zakresu działania organów

⁶³ S. Lewandowska, *Prasa okupowanej Warszawy 1939–1945*, Warszawa 1962, s. 91.

⁶⁴ K. Wigura, *Długa lekcja*, Warszawa 1970, s. 93.

⁶⁵ Zob. W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych i ulotnych druków konspiracyjnych...*, poz. 1065, s. 219; Idem, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, Warszawa 1970, poz. 683, s. 185.

⁶⁶ *Projekt ustroju państwa*, Warszawa 1942, s. 2.

⁶⁷ *Projekt ustroju państwa* składał się z dwóch części: *Unia Stanów Środkowej Europy* oraz *Ustrój Polski (polityczny, gospodarczy)*.

⁶⁸ Zob. ibidem, s. 3–23. W sposób interesujący argumentowano konieczność powstania Unii Stanów Środkowej Europy – „sąsiadujemy z Niemcami i Rosją więcej niż 1000 lat i na własnej skórze poznaliśmy ich zaborczość [...]. To nie Ottony, Henryki, Fryderyki, Wilhelmy, Bismarki czy Hitlerzy; to nie Iwany, Aleksy, Piotry, Katarzyny, Mikołaje, Leniny i Staliny to narody niemieckie i rosyjski, przyzwyczajone do rządów absolutystycznych, do żelaznej dyscypliny przetworzyły się w zespoły rozbójnicze. [...] drobnych państw nie uchroni ani skrupulatnie przestrzegana neutralność, ani żadne traktaty (Polska) zawierane z rozbójnikami, ani sieć silnych fortec (Belgia), ani niedostępność terenu (Grecja, Holandia), ani rozległość (Norwegia). Tedy mniejsze państwa muszą się skupić w celach obrony w większe zespoły”. *Projekt ustroju państwa*, s. 3 i 8.

władzy państwowej oraz jednostek podziału terytorialnego, dochodów państwa. W refleksjach na temat systemu gospodarczego wskazywano na regulacje z zakresu prawa własności, prawa dziedziczenia, handlu zagranicznego, bankowości.

W 1943 r. w Warszawie Wydawnictwo Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej P.L.A.N. wydało drukiem *Formy zestroju społecznego*⁶⁹. Miały one format 23,5x16,8 cm i liczyły 37 stron, 1 nlb. Na stronie tytułowej znalazło się oznaczenie – Biblioteka P.L.A.N. nr 2. Broszura składała się z części ogólnej i szczegółowej. Część pierwsza zawierała sformułowania ogólne dotyczące ustroju powojennego państwa⁷⁰. Zachęcając do dyskusji na temat treści opublikowanego dokumentu, zakończono ją następującym podsumowaniem:

Podejmujemy próbę na odcinku naszego życia społecznego uporządkowania stosunków gospodarczych, w myśl krótko streszczonych zasad ustrojowych. Nie pretendując bynajmniej do ostatniego głosu w tej sprawie, pragniemy zapoczątkować dyskusję na temat przyszłego ustroju Polski. Zdajemy sobie sprawę zarówno z niedoskonałości formy, jak i z poważnych mankamentów treści zaprojektowanych też konstytucyjnych, ponumerowanych dla ułatwienia polemiki na temat poszczególnych zagadnień⁷¹.

W drugiej części dokonano szczegółowej prezentacji 257 tez do projektu przyszłej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Przedstawiono je kolejno, w punktach zatytułowanych: *Postanowienia ogólne, Prawa i obowiązki obywateli, Przepisy ustrojowe i ogólne (uzgadniające i ogólne, wybory, postowie), Sejm Krajowy, Sejmy Regionalne, Rada Gospodarcza Rzeczypospolitej, Kadry Ochrony Rzeczypospolitej, Władza wykonawcza (Prezydent Rzeczypospolitej), Rada Kolegialna Rzeczypospolitej, Rada Krajowa Rządu Rzeczypospolitej i Rady Rządów Regionalnych, Rząd: Krajowy i Regionalny, Kolegium Doradcze, Gospodarka finansowa, Wymiar sprawiedliwości, Sąd Konstytucyjny, Samorząd gminny, Kontrola publiczna, Oświata i kultura, Tezy do przepisów przejściowych*⁷².

Ruchy społeczno-polityczne XIX i XX wieku <Rozwój społeczno-demokratycznej idei narodowej> <*Społeczno-polityczne życie Polski niepodległej 1918–1939*> ukazały się także w Warszawie w 1943 r.⁷³ Broszurę tę, liczącą 28 stron (1 nlb.), opublikowało Wydawnictwo Z.O.R. (Drukarnia P.L.A.N.). W części pierwszej, w kolejnych szesnastu punktach (rozdziałach), poddano charakterystyce niektóre doktryny polityczne (liberalizm, faszyzm, socjalizm) oraz wskazano na relacje zachodzące pomiędzy takimi podmiotami, jak państwo – naród – klasy społeczne⁷⁴. Część zaty-

⁶⁹ W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych i ulotnych druków konspiracyjnych...*, poz. 239, s. 79; idem, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych...*, poz. 169, s. 70.

⁷⁰ Część ogólna (s. 3–12) składała się z jedenastu punktów (I–XI).

⁷¹ *Formy zestroju społecznego*, Warszawa 1943, s. 12.

⁷² Ibidem, s. 12–38 (1 nlb.). Razem część szczegółowa, pt. *Tezy do projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z wytycznymi niektórymi pochodnymi przepisów wykonawczych*, składała się z dziewiętnastu punktów (I – XIX), w których przedstawiono 257 tez.

⁷³ W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych i ulotnych druków konspiracyjnych...*, poz. 1196, s. 241; Idem, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych...*, poz. 753, s. 201.

⁷⁴ Rozdziały nosiły następujące tytuły: *Kryzys cywilizacji, Liberalizm – ideologia mieszczańska, Socjalizm – ideologia proletariatu, Dwie fazy ustroju kapitalistycznego, Przewarstwowanie klas społecznych, Przewarstwowanie w Polsce, Rozwój drobnomieszczaństwa w Polsce,*

łowana *Spółeczno-polityczne życie Polski niepodległej (1918–1939)*, licząca 10 stron, składała się z jedenastu punktów (rozdziałów) – *Na przełomie XIX i XX wieku, ND i PPS jako obozy społeczno-polityczne, Pokolenie po-powstańcze, Sanacja – trzeci obóz, Przeobrażenie na lewicy, Przeobrażenie prawicy, Kryzys form organizacyjnych państwa, „Racja państwa” zamachu majowego, Sanacja – BBWR, Sanacja – OZN, Bilans*⁷⁵. Autorzy wyrazili w nich stosunek do obozów społeczno-politycznych funkcjonujących w II Rzeczypospolitej i ocenili je z punktu widzenia swojej myśli programowej. Wyrażone sądy zakończyli słowami:

W okresie niepodległości Państwa Polskiego uległ wprawdzie rozbiciu przestarzały układ społeczno-polityczny [...] lecz nie powstał nowy układ dostatecznie skryształizowany i trwały. Stało się to przyczyną rozbicia politycznego w Polsce Podziemnej oraz będzie przyczyną groźnych konfliktów w Polsce Odradzającej się. Przyszłość wymaga nowego układu o nowych podstawach⁷⁶.

***

Skromna baza źródłowa, brak kompletnych danych, niekiedy niedokładne lub nawet sprzeczne informacje nie pozwalają na udzielenie odpowiedzi na wiele pytań związanych z działalnością wydawniczą prowadzoną w początkach okupacji przez „grupkę młodych entuzjastów snujących plany o przekształceniu państwa” – członków Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej I⁷⁷. Problem ten dotyczy także Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej II, która powstała po dekonspiracji pierwszej grupy, zachowując nazwę swojej poprzedniczki. Patrząc z perspektywy czasu wydaje się, że (pomimo ograniczeń formalnych) warto – choćby w zarysie – przedstawić podjętą problematykę badawczą, w odniesieniu do stosunkowo mało znanych konspiracyjnych organizacji, określanych w literaturze przedmiotu mianem „młodointeligenckiego ugrupowania w ruchu demokratycznym”, „demokratycznej młodzieży polskiej”, „organizacji niepodległościowej związanej ze Stronnictwem Demokratycznym”⁷⁸.

Państwo – naród – klasy społeczne, Więź społeczno-narodowa, Wspólnota społeczno-kulturalna, Przez wspólnotę narodową do wspólnoty międzynarodowej, Totalizmy, Cechy doktryn klasowych, Wolność człowieka uspołecznionego, Sprawiedliwość – etyczna więź społeczna.

⁷⁵ *Spółeczno-polityczne życie Polski niepodległej (1918–1939)*, [w:] *Ruchy społeczno-polityczne XIX i XX wieku...*, s. 19–28 (1 nlb.).

⁷⁶ Ibidem, s. 28 (nlb.).

⁷⁷ L.M. Bartelski, *Genealogia ocalonych...*, s. 22.

⁷⁸ Por. M. Śliwa, op. cit., s. 192; L.M. Bartelski, *Genealogia ocalonych...*, s. 21; H. Wosiński, op. cit., s. 29.

Publishing activity of the Polish People's Action for Independence (Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa) (1939–1944)

Abstract

The Polish People's Action for Independence (Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa, PLAN) was one of the first underground organizations of the Polish Secret State (Polskie Państwo Podziemne). It did not play a particularly significant role, however, in its short existence of not even three-months it showed considerable activity in many areas of its undertakings, including publishing activity. The PLAN members participated in "small sabotage" – they posted or dropped anti-German leaflets, copied and printed posters, ran "sticker actions" and published their own press: "Biuletyn Polski" (Polish Bulletin) and "Polska Ludowa" (People's Poland). The texts published by the PLAN were characterized by a radical ideology relating to the presented vision of the socio-political and economic system of the post-war Poland. In mid-January 1940 the PLAN was exposed. After a few months, a successor organization, PLAN II, was founded, which kept the name of its predecessor. Its press, "Rzeczpospolita" (Commonwealth) and "Rzeczpospolita Ludowa" (People's Commonwealth) offered both coverage of current war and occupation information as well as considerations of theoretical and programmatic nature. Likewise, a newspaper „Z Dnia na Dzień (From Day to Day), initially published by "Jerzyki" group, was connected with the PLAN II. The publishing house of the PLAN also published three underground books *Projekt ustroju państwa* (Project of a Form of the Government), *Formy zestroju społecznego* (Forms of the Social System), *Ruchy społeczno-polityczne XIX i XX wieku* (Socio-political Movements of the 19th and 20th Centuries).